

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Васильців Тарас Григорович,
доктор економічних наук, доцент;

Бойко Віталій Володимирович,
кандидат економічних наук, доцент

Досліджено взаємозв'язок між розвитком сільських територій та рівнем економічної безпеки держави. Ідентифіковано дестабілізуючі тенденції соціально-економічного розвитку сільських територій. Виявлено загрози економічній безпеці держави внаслідок недосконалості господарського механізму розвитку сільських територій. Визначено стратегічні пріоритети зміцнення економічної безпеки держави на засадах активізації процесів розвитку сільських територій.

Ключові слова: економічна безпека держави, сільські території, загроза, ризик, стратегічні пріоритети.

Трансформаційні процеси в Україні призвели до занепаду сільських територій, погіршення їх інфраструктури та появи критичних дисбалансів у просторово-регіональному розвитку. На сьогодні значна частина сільського населення позбавлена можливості якісного задоволення соціально-економічних потреб, має низький рівень якості життя. Особливо відчутне загострення проблем спостерігається на периферійних, гірських та прикордонних територіях, що розташовані далеко від приміських зон і центрів економічного розвитку. Це призводить до виникнення гострих дисбалансів та порушення принципів системності формування економічної безпеки України. Такі негативні тенденції розвитку сільських територій стримують процеси розширеного відтворення, посилюють дію загроз економічній безпеці, знижуючи її рівень. На сьогодні організаційна структура та функціональна спроможність господарського механізму розвитку сільських територій не відповідають реальним потребам економічних відносин. Наявність такого диспаритету створює передумови для формування загроз інституціонального характеру, призводить до зниження темпів суспільного розвитку, зумовлює виникнення конфліктів між суб'єктами економічних відносин та збільшує обсяги їх трансакційних витрат. Без комплексного вирішення проблеми формування господарського механізму розвитку сільських територій у системі економічної безпеки держави ризики соціальної, демографічної, екологічної, міграційної, інфраструктурної та продовольчої безпеки лише посилюватимуться.

На сьогодні дослідження теоретико-прикладних аспектів розвитку сільських територій

концентруються переважно на вирішенні проблем їх соціально-економічного характеру. Науковці та практики значну увагу приділяють питанням, пов'язаним із подоланням периферійності розвитку сільських територій, бідності сільського населення, нерозвиненості інфраструктурного забезпечення в сільській місцевості, зменшенням рівня безробіття, поліпшенням соціально-побутових умов сільських жителів, підвищенням ефективності використання сільськогосподарських угідь, раціональним природокористуванням, екологізацією аграрної сфери економіки, розвитком суб'єктів підприємництва в сільській місцевості. Зазначеним науковим проблемам присвячено публікації таких учених, як О. Бородіна, І. Прокопа [2], І. Гончаренко [4], О. Демянишина [6].

Своєю чергою, наукові дослідження А. Антонова [1], В. Борщевського [13] та В. Якубів [15] орієнтовані на розроблення стратегії та механізмів збалансованого розвитку сільських територій (економічної, соціальної та екологічної сфер) у контексті забезпечення сталого розвитку суспільства й держави загалом, на досягнення якого орієнтовані сучасні програмні документи Організації Об'єднаних Націй. Стратегічною метою таких досліджень є збереження для нащадків регіональних культурних звичаїв і традицій, первинних природних ландшафтів, еко-системи тощо.

Такими науковцями, як А. Лісовий [10], Ю. Лопатинський [11], О. Могильний [12] та О. Сатов [14], опрацьовано теоретико-методологічні основи інституціонального забезпечення сільського розвитку, розроблено механізми адаптації інституціонального середовища до ви-

мог і потреб суб'єктів бізнесу в сільській місцевості, ідентифіковано інституціональні бар'єри розвитку сільських територій, узгоджено питання реалізації державної та регіональної політики соціально-економічного розвитку сільських територій, розроблено заходи щодо активізації розвитку місцевих підприємницьких і громадських ініціатив, інформаційно-аналітичної підтримки діяльності суб'єктів підприємництва в сільській місцевості.

Водночас абсолютно не дослідженими залишаються питання взаємозв'язку між розвитком сільських територій та рівнем економічної безпеки держави. Не визначено місце і роль господарського механізму розвитку сільських територій у системі економічної безпеки держави. Ефективне реформування та забезпечення розвитку сільських територій є вагомим резервом вирівнювання просторово-структурних соціально-економічних деформацій, базою для розвитку галузей реального сектору економіки, стимулювання ділової активності, поліпшення інфраструктури і якості життя сільського населення. Подолання дестабілізуючих тенденцій соціально-економічного розвитку сільських територій потребує реалізації структурних змін у політиці і на державному, і на регіональному та місцевому рівнях, здійснення реформи місцевого самоврядування, стимулювання розвитку місцевих ініціатив поміж сільських жителів.

Метою статті є обґрунтування стратегічних пріоритетів зміцнення економічної безпеки держави на засадах формування господарського механізму розвитку сільських територій як невід'ємного стратегічно важливого складника системи економічної безпеки, що спрямований на ефективне використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій, зростання рівня добробуту сільського населення та формування превентивних механізмів захисту економічних інтересів держави в середовищі сільського розвитку.

Активізація розвитку сільських територій забезпечується переважно на основі реалізації прикладних засад аграрної політики. Цей розвиток здебільшого пов'язують зі стимулюванням сільського господарства. Еволюція суспільно-економічних відносин та перехід до орієнтації на сталий розвиток зумовили необхідність перегляду таких підходів. На сьогодні Спільна аграрна політика Європейського Союзу спрямована на збалансований розвиток економічної, соціальної та екологічної сфер, багатофункціональний розвиток сільських територій, перехід до принципів раціонального природокористування, захисту інтересів сільського населення та формування господарського механізму розвитку сільських територій у системі економічної безпеки держави.

Прагнення досягти відчуття захищеності й безпеки закладено в природі існування людини

зокрема, і суспільства загалом. Безпечні умови розвитку дозволяють забезпечити ефективне використання ресурсів, мінімізувати негативний вплив ризиків і загроз, сформувані незадіяні резерви нарощення потужностей для подальшого росту і розвитку. Гарантування безпечних умов функціонування об'єкта у просторі й часі є передумовою для поступального розвитку й розширеного відтворення. Тому категорії «безпека» та «розвиток» є взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Залежно від сфери життєдіяльності людини змінюються напрями в бік того чи іншого виду економічної безпеки, оскільки не можна прирівнювати ризики виробництва у великому мегаполісі та сільському населеному пункті. Крім того, що в жителів села порівняно з міським населенням кардинально різні умови проживання, зайнятості, екології, відмінними є стартові умови, ментальний складник, інфраструктура тощо. Поняття «економічна безпека» має складну ієрархічну структуру, що базується на безпосередньому територіальному поділі: складовою частиною системи економічної безпеки держави є регіональна економічна безпека, до якої входять економічна безпека організацій, суб'єктів господарювання, підприємств, приватних осіб тощо залежно від їх розміщення на сільській чи міській території. Очевидним є те, що не можна ототожнювати ризики та проблеми, які характерні для міських і сільських територій, оскільки вони різні за своєю природою, характером розвитку та масштабами [8, с. 52]. Потенціал економічної безпеки не є однозначним і є змінним за своєю структурою, кількісними та якісними параметрами в межах цільової спрямованості діяльності соціально-економічних систем, концепції й напрямів розвитку, конкурентної сили в стратегічних зонах господарювання, цільових установках тощо [5, с. 36]. Сутність економічної безпеки полягає в тому, що вона є базою для будь-яких інших напрямів, виявів та відгалужень безпеки держави, завдяки знанням цього відгалуження також можна передбачити наслідки зовнішніх або внутрішніх впливів з метою зменшення їх можливого негативного або збільшення позитивного впливу на розвиток держави [7, с. 112]. У контексті цього доцільним є формування зовнішніх і внутрішніх механізмів захисту функціонуючої системи. Зовнішній механізм є надбудовою системи, яка має впорядкувати її взаємодію з навколишнім середовищем. На нього покладається завдання створення комфортних з погляду безпеки умов існування системи, а саме досягнення мінімального рівня зовнішніх чинників, які загрожують існуванню системи або призводять до неприпустимого відхилення показника безпеки від критичного значення. Внутрішній захисний механізм покликаний вирішувати такі завдання: протистояти зовнішнім діям, що продукуються середовищем з

метою подолання зовнішніх загроз; здійснювати боротьбу зі структурними загрозами, спричиненими системою, сприяти розвитку системи для виконання цільових завдань [9, с. 39].

Формування економічної безпеки держави за допомогою засобів активізації процесів розвитку сільських територій для України є стратегічно важливим, адже на сільські території припадає понад половину території країни, а частка сільського населення складає 31,0 %, водночас у Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях сільське населення налічує понад 50,0 % жителів. Своєю чергою, труднощі, пов'язані з формуванням, розвитком та відтворенням людського капіталу в сільській місцевості, поміж яких – міграція сільських жителів (передусім молоді) у міські поселення, де більш насичений ринок праці, розвинена соціальна-економічна інфраструктура, створено ліпші умови для задоволення особистісних потреб, а також зміна вікової структури сільського населення призводять до «старіння» та «вимирання» сіл. Офіційні статистичні дані свідчать, що лише у 2014 р. кількість сільських населених пунктів в Україні зменшилася на дев'ять сіл. Так, станом на 01 січня 2015 р. в Україні налічувалося 28388 сіл, тоді як у попередньому періоді їх було 28397. Поменшало сіл у Кіровоградській (-2), Миколаївській (-4), Полтавській (-1), Рівненській (-1), Тернопільській (-1) областях [3]. Водночас варто зазначити, що поміж науковців побутує думка, що дані офіційної статистики є заниженими, а реальний річний показник зникнення сільських населених пунктів з карти адміністративно-територіального поділу України у 2-2,5 раза вищий.

Господарський механізм розвитку сільських територій України характеризується розбалансованістю і неспроможністю до забезпечення превентивного захисту в межах системи економічної безпеки держави. Сільські території характеризуються низьким рівнем якості життя й соціальної забезпеченості сільського населення. Ця зумовлено передусім погіршенням дорожньо-транспортної, житлово-комунальної, комунікаційної та соціальної інфраструктури, недостатньою забезпеченістю населення об'єктами торгівлі та споживчих послуг, нерозвиненістю мережі інституцій соціальних послуг, підтримки й допомоги. Стримує розвиток сільських територій низький рівень підприємництва та ділової інфраструктури, що спричинено наявністю недосконалого інституційного середовища, яке в Україні не відповідає сучасним вимогам та об'єктивним потребам господарюючих суб'єктів. Інституційне середовище характеризується негативними аспектами, з-поміж яких основними є неповнота нормативно-правової бази регулювання господарської сфери; надмірна кількість дозвільних та реєстраційних процедур; недоско-

налість податкової системи; складність доступу до фінансових ресурсів; низький рівень інформаційної підтримки розвитку сільських територій; непривабливий інвестиційний клімат; зростання частки трансакційних і представницьких витрат; досить часте врегулювання виробничо-господарських відносин неекономічними методами; порушення умов виконання договірних зобов'язань. Характерною проблемою розвитку інституційного забезпечення є переважання ролі неформальних інститутів над формальними, що посилює дисбаланси та диференціацію між сільськими територіями України.

Значною проблемою є погіршення екологічної ситуації та порушення балансу раціонального використання природних ресурсів, що формує загрози для розвитку сільських територій і збереження їх природних ландшафтів у первинному стані. Надмірне втручання людської діяльності в екосистемі зумовлює виникнення незворотних процесів, стабілізація та ліквідація наслідків яких вимагає значних затрат грошових коштів і часу.

Недосконалість та розбалансованість господарського механізму розвитку сільських територій створює передумови для формування таких викликів і загроз економічній безпеці держави: 1) посилення дисбалансів регіонального розвитку між сільськими та міськими поселеннями, що виявляється в диференціації рівня та якості життя населення, його доходах, доступу до базових джерел задоволення соціально-економічних потреб, послуг системи охорони здоров'я, освіти, культури тощо; 2) низького рівня ефективності використання наявного виробничо-ресурсного потенціалу сільських територій та ірраціоналізму в підходах до збалансованого природокористування, що підвищує ризики виникнення техногенних і природних катастроф регіонального та державного масштабу; 3) монофункціонального характеру розвитку сільських територій, що формує неадекватну структуру розвитку видів економічної діяльності в сільській місцевості й ускладнює процеси диверсифікації діяльності суб'єктів сільської економіки; 4) нерозвиненості інтеграційних зв'язків суб'єктів регіонального та міжрегіонального розвитку, що знижує їх ресурсну спроможність до забезпечення розширеного відтворення та формування превентивних механізмів захисту економічних інтересів держави; 5) посилення рівня соціальної напруженості в суспільстві внаслідок неспроможності інституційного середовища підтримання процесів розвитку сільських територій забезпечити виконання покладених на нього фундаментальних функцій; 6) стимулювання й підвищення темпів міграційних процесів, що формують дисбаланси розподілу населення між містом і селом, знижують ефективність розподілу зайнятості людських ресурсів у розрізі видів економічної діяльності, призводять до погір-

шення людського капіталу в сільській місцевості; 7) поглиблення просторово-структурної диференціації територіального розвитку, що призводить до нераціонального використання природних і земельних ресурсів, ускладнює налагодження узгодженої кооперації та взаємодії між регіонами, стримує перехід до орієнтації на сталій розвиток суспільно-економічних відносин; 8) нераціонального розподілу ресурсів і засобів виробництва між суб'єктами господарювання, що призводить до надмірної концентрації сільськогосподарських угідь в межах одного власника та створює передумови для монополізації ринків окремих видів сільськогосподарської продукції й формує загрози для продовольчої безпеки держави.

Для подолання негативного впливу ідентифікованих загроз доцільною є орієнтація на досягнення стратегічних пріоритетів зміцнення економічної безпеки держави за допомогою засобів активізації процесів розвитку сільських територій, з-поміж яких основними є такі:

- підвищення рівня демографічної та міграційної безпеки на сільських територіях у спосіб поліпшення якості і складу людського капіталу, формування психологічних та економічних механізмів і стимулів до повернення на постійне місце проживання молоді в сільську місцевість, створення передумов для залучення матеріальних і нематеріальних ресурсів сільської молоді до процесів нарощення потужностей господарських комплексів на сільських територіях, пошук місцевих лідерів, спроможних брати на себе відповідальність за результати процесів сільського розвитку, подолання управлінської кризи на сільських територіях через надання адекватних матеріальних і соціальних гарантій компетентним та кваліфікованим управлінцям;

- полегшення доступу суб'єктів господарювання на сільських територіях до ринків збуту продукції завдяки розвитку розгалуженої мережі об'єктів інфраструктурного забезпечення ринкових відносин, створенню в сільській місцевості пунктів закупівлі та заготівлі сільськогосподарської продукції, спрощенню процедури використання підприємствами інструментів біржової торгівлі, облаштуванню торговельних місць для дрібних товаровиробників на місцевих ринках;

- створення передумов для формування механізмів забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки держави у спосіб переходу до раціонального використання сільськогосподарських угідь і природних ресурсів, дотримання в діяльності господарюючих суб'єктів науково-обґрунтованих сівозмін, перешкодження процесам монополізації ринку аграрної продукції, обмеження концентрації сільськогосподарських угідь у межах одного власника, формування соціально-психологічних стимулів до трансформації нетоварних особистих селянських госпо-

дарств у фермерські господарства, підвищення частки сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції, особливо тваринницької галузі, поліпшення рівня фізичної доступності товарів та продовольства для населення, стимулювання розвитку галузей сільського господарства, в розрізі яких спостерігається від'ємне торговельне сальдо, здійснення послідовної державної політики протекціонізму вітчизняного сільського господарства;

- забезпечення диверсифікації та багатофункціонального розвитку сільських територій на засадах переходу до інноваційного типу розвитку сільських територій, формування цілісних самодостатніх господарських комплексів у сільській місцевості, що мають замкнутий цикл виробництва й надання послуг, інтеграції господарського механізму розвитку сільських територій у виробничо-технологічні комплекси регіону та національної економіки;

- активізація процесів щодо поліпшення інфраструктурної безпеки сільських територій через розбудову об'єктів фінансової, дорожньо-транспортної, ринкової, інституціональної, соціальної, медичної та інших видів інфраструктури відповідно до географічного положення території, чисельності, складу та вікової структури сільських жителів, забезпечення вільного доступу сільського населення до об'єктів задоволення його базових потреб, формування механізмів залучення коштів мігрантів до процесів активізації розвитку підприємницької діяльності, стимулювання вияву місцевих ініціатив, спрямованих на вирішення господарсько-побутових проблем сільських територій;

- підтримання розвитку економічних і психологічних стимулів для формування вертикально-горизонтальних інтеграційних структур та кооперативів в агропромисловому комплексі, що передбачають побудову повного циклу виробничо-господарського ланцюга, у спосіб мобілізації ресурсного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників, залучення коштів міжнародних та національних грантів, програм тощо, навчання керівників господарюючих суб'єктів, підвищення рівня інформаційної підтримки кооперативного руху через діяльність місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та наявної мережі до-радчих служб;

- подолання диспропорцій і дисонансів соціальної безпеки держави, що виявляється в диспаритеті показників і темпів міського та сільського розвитку, поглибленні соціально-економічних дисбалансів у державі, збільшенні розриву між обсягами доходів найбідніших і найбагатших верств суспільства, у спосіб формування механізмів захисту й підтримки процесів задоволення базових інтересів найбільш вразливих соціальних груп сільського населення, справедливого розподілу національних над-

бань і благ, зменшення рівня соціальних суперечностей у державі, забезпечення безперервного відтворення ресурсних потужностей держави формування соціальної безпеки держави.

Висновки

Недосконалість і розбалансованість господарського механізму розвитку сільських територій формує дестабілізуючі впливи й загрози для економічної безпеки держави. Без своєчасного подолання периферійного характеру розвитку сільських територій ризику соціальної, екологічної, демографічної, інфраструктурної, міграційної та продовольчої безпеки лише посилюватимуться. Необхідність дотримання пріоритетності в питаннях вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій у забезпеченні економічної безпеки держави обґрунтовується масштабами їх площ та значною часткою чисельності сільського населення в за-

гальній його структурі, що складає 31,0%. Побудова ефективної системи економічної безпеки держави неможлива без ефективного використання та мобілізації природно-ресурсного потенціалу сільських територій. У цьому контексті стратегічними пріоритетами зміцнення економічної безпеки держави в аспекті розвитку сільських територій визначено вирівнювання просторово-структурних соціально-економічних деформацій, перехід до багатофункціонального розвитку сільських територій, стимулювання ділової активності, поліпшення інфраструктури та якості життя сільського населення, підвищення зайнятості сільських жителів, зростання рівня їх добробуту, збільшення надходжень до місцевих бюджетів, стимулювання розвитку місцевих ініціатив, зниження темпів міграції, поліпшення людського капіталу в сільській місцевості та його вікової структури, формування механізмів і засобів забезпечення продовольчої безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Антонов А. В. Державна політика сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як умова зростання якості життя сільського населення: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти : монографія / А. В. Антонов. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 379 с.
2. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 59–67.
3. В Україні за рік стало на 9 сіл менше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/news/45928-v-ukrayini-za-rik-stalo-na-9-sil-menshe>
4. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики : монографія / І. В. Гончаренко; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2009. – 370 с.
5. Гудзинський О. Д. Ризики та економічна безпека соціально-економічних систем / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир // Зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – №2 (26). – С. 35–57.
6. Демянишина О. Міжнародний досвід розвитку сільських територій: уроки для України / О. Демянишина // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 114–120.
7. Долгопалова М. М. Деякі аспекти процесу забезпечення економічної безпеки держави / М. М. Долгопалова // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – 2010. – № 3. – С. 110–115.
8. Залізко В. Д. Економічна безпека сільських територій: сутність поняття, структура, функції / В. Д. Залізко // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ : . – 2013. – № 1. – С. 49–56. – (Сер. економічна).
9. Ляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір : монографія / О. І. Ляш. – Л. : ПАІС, 2012. – 592 с.
10. Лісовий А. М. Державне регулювання розвитку сільських територій / А. М. Лісовий // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 117–121.
11. Лопатинський Ю. Інституціональна аграрна матриця / Ю. Лопатинський // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 64–71.
12. Могильний О. М. Державна політика у розвитку сільських територій / О. М. Могильний // Економіка АПК. – 2010. – № 10 – С. 125–131.
13. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : монографія / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с. – (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
14. Сатов О. Я. Розвиток сільських територій та проблеми модернізації державного управління / О. Я. Сатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ArDup/2013_1/Satov.pdf
15. Якубів В. М. Збалансований розвиток аграрних підприємств у сільському зростанні : монографія / В. М. Якубів. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2011. – 320 с.